

Artistic Interpretation Of Jadid Images (Using Uzbek And Karakalpak Stories As Examples)

Bekbergenova Ziyada Utepovna

Professor of the Karakalpak Research Institute of Humanities of the Karakalpak Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philological Sciences

ziyada.bekbergenova68@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-2999-6548>

Abstract. The article examines the issue of the artistic interpretation of figures from the early 20th-century Jadid movement in modern Uzbek and Karakalpak prose. As research material, N.Kobul's historical essay "The heart, destiny, and value of Qodiriy," as well as A.Yuldoshev's "Jadid" and K.Karimov's "Qozi Mavlik and Seyfulgabit" ("The tale of the Jadid") were analyzed. The works define the principles for creating the images of historical figures such as Abdulla Qodiriy, Ubaydulla Khojaev, Munavvar Qori, Kozi Mavlik, and Seyfulgabit Mazhitov, who were active participants in the Jadid movement. The relationship between historical source and artistic imagination, the typification and individualization of the image, and the artistic reflection of the national-enlightenment and social views of the characters are studied using the comparative-typological method.

Keywords: modern uzbek and karakalpak novels, interpretation of images, Jadid images, historical truth, and artistic truth.

KIRISH. Tariximizning fojiali, ammo sharaflı sahifalaridan biri – jadidlar hayoti va faoliyatidir. Bugungi kunda ularning hayoti, orzu-maqsadlari, ma'rifiy xizmati va ayanchli taqdiriga bag'ishlangan ko'plab badiiy asarlar yaratilmoqda. Bu asarlar orqali biz o'tmishga nazar tashlab, millat taraqqiyoti uchun kurashgan fidoyi insonlarni yanada chuqurroq anglaymiz.

Tarix sahnasida ulkan hodisa o'laroq maydonga kelgan jadidchilik harakatini o'rganish u paydo bo'lgan davrdan bugunga qadar davom etayotgan ulzüksiz jarayondir. Tug'ri bu jarayon ba'zida bir qadar sustlashgan yoki tor kesimda o'rganilgan oraliqlarga bo'lindi [1,242]. Albatta, bu jarayon ayrim davrlarda birmuncha susaygan yoki muayyan tor doirada tadqiq etilgan bo'lsa-da, keyingi yillarda jadidchilik tarixi, mafkurasi, adabiyoti va namoyandalariga bo'lgan ilmiy qiziqish yanada kuchaydi.

Zamonaviy tarixshunoslik jadidchilikni faqat yangi usuldagi maktablar tashkil etish bilan cheklamaydi. U ta'lim, matbuot, adabiyot, teatr, din, milliy o'zlik, ijtimoiy islohot va siyosiy tafakkur bilan bog'liq keng harakat sifatida o'rganiladi. "Jadidlar XIX asr oxiri – XX asr boshida Rossiya imperiyasida musulmon modernist islohotchilari bo'lgan. Ular o'zini "taraqqiyparvar", "ziyoli" yoki faqat "Yoshlar" deb atagan kishilar edi. Garchi harakat ichida jiddiy mafkuraviy kelishmovchiliklar bo'lgan bo'lsa-da, jadidlar aksil-klerikal harakat bo'lgan, ta'lim sohasini isloh qilish hamda maktablarda "usul ul-jadid" yoki "yangi usul"ni tatbiq qilish va rivojlantirishga intilgan. Umuman olganda, ulamo va islom ruhoniylariga qarshi

muvaffaqiyatli kurasha olgan bo'lsa-da, ular ham sovet davlatining qurboni bo'ldi. Jadidlar mahalliy burjuaziya va aksil-inqilobiy gumashtalar sifatida qoralandi va ko'pchiligi otib tashlandi" [2].

Jadid adabiyotida Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon singari ijodkorlarning hayot yo'li va adabiy merosi keng ko'lamda, chuqur o'rganildi. "Jadidshunoslik o'z ichida fitratshunoslik, qodiriyshunoslik, cho'lponshunoslik kabi bir qator teran urganilgan tor sohalarga bo'lindi... Lekin, haligacha Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jaev, Obidjon Mahmudov, Mirmuhsin Shermuhammedov, Ibrohim Obidiy, Abdulla Badriy kabi bir qator jadid adiblarning asarlari, ayrim maqola va matnlarini hisobga olmaganda deyarli e'lon qilingani yo'q" [1,244]. Ushbu ismlari qayd qilingan adiblarning hayoti va ijodiyotiga oid ma'lumotlar XX asr boshidagi Turkstonning madaniy-tarixiy, ijtimoiy hayotidan ma'lumot beribgina qolmay, bugungi kun uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Bundan ko'rinadiki, jadidlarning hayoti va ijodiyoti haqida nashr qilingan badiiy asarlarni tahlil qilish ham bugungi kun uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, o'zbek yozuvchisi Abduqayum Yo'ldoshevning "Jadid" (2020) qissasi, Nurali Qobulning "Qodiriy qalbi, qismati va qadriyati" (2021) tarixiy essesi, qoraqalpoq yozuvchisi Kengesbay Karimovning "Qozi Maulik va Seyful'abit" ("Jadidlar qissasi") (2025) asarlarini qiyosiy-tipologik aspektda tadqiq etish jadid obrazining zamonaviy adabiyotdagi badiiy evolyutsiyasini ochib berishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA. Abduqayum Yo'ldoshevning "Jadid" qissasida Turkiston tarixining murakkab va ziddiyatli davrlari, milliy uyg'onish harakatining shakllanishi hamda jadid ziyolilarining ozodlik va ma'rifat yo'lidagi faoliyati Ubaydulla Xo'jaev obrazi misolida badiiy talqin etilgan. Asarda tarixiy shaxs obrazi orqali nafaqat jadidlik harakatining maqsad va vazifalari, balki o'sha davr ijtimoiy-siyosiy muhitining murakkab jihatlari ham ochib beriladi.

Qissa voqealari Ubaydulla Xo'jaevning Rossiyaning Saratov shahrida yuridik yo'nalishda tahsil olayotgan davri tasviri bilan boshlanadi. Muallif qahramonning ilmga bo'lgan qiziqishi, dunyoqarashining kengligi va ma'naviy izlanishlarini uning badiiy adabiyotga munosabati orqali ham ko'rsatadi. Xususan, Ubaydulla Xo'jaev L.N.Tolstoy asarlarini qiziqish bilan mutolaa qiladi, keyinchalik F.M.Dostoevskiy ijodi bilan ham yaqindan tanishadi. Bu holat qahramonning huquqiy bilimlar bilan cheklanib qolmagani, uning inson, jamiyat va adolat masalalari haqida chuqur mulohaza yurituvchi ziyoli shaxs sifatida shakllanganini ko'rsatadi. Saratovdagi hayoti davrida Ubaydulla Xo'jaevning qo'shni xonadonda yashovchi Mixail Efremov bilan munosabatlari asar syujetida muhim ziddiyatni yuzaga keltiradi. O'zini anarxist deb bilgan Mixail jamiyatni o'zgartirishning asosiy vositasi sifatida kuch va qurolli harakatni e'tirof etadi. Uningcha, ijtimoiy o'zgarishga zo'ravonlik orqali erishish mumkin. Ubaydulla esa bu qarashlarga keskin qarshi chiqadi. Uning "Dunyoni kuch bilan itoatda tutib bo'lmaydi", "Yovuzlikka qarshi yovuzlik bilan javob bermaslik kerak" degan tolstoysha fikrlari qahramonning insoniylik, tinchlik va adolat tamoyillariga asoslangan dunyoqarashini ifodalaydi. Shu tariqa, Mixail va Ubaydulla o'rtasidagi qarama-qarshilik faqat ikki shaxsning ziddiyati emas, balki ikki xil ijtimoiy-siyosiy va axloqiy qarashning to'qnashuvi sifatida namoyon bo'ladi. Ubaydulla Xo'jaev Mixail va uning hamfikrlari tayyorlayotgan fitna va portlash rejalaridan xabar topgach, qattiq ruhiy iztirobga tushadi. Uning ichki monologlarida inson hayotining muqaddasligi, jamiyat taraqqiyotining mohiyati va zo'ravonlikning oqibatlari haqidagi qarashlari yanada yaqqollashadi. Qahramon "Qanday qilib begunoh insonlar qonini to'kish, taloto'plar sodir etish bilan jamiyat taraqqiyotiga erishib bo'ladi?" [3,30], – degan savol orqali zo'ravonlikni taraqqiyot vositasi sifatida qabul qilmasligini bildiradi. U, ayniqsa, portlash natijasida begunoh go'daklar, ayollar, yoshlar va keksalar halok bo'lishi mumkinligidan

iztirob chekadi. Bu epizod Ubaydulla Xo'jaev obrazining axloqiy-psixologik qirralarini ochishda muhim ahamiyatga ega. Uning uchun inson hayoti siyosiy maqsadlardan ustun turadi. Shuning uchun ham qahramon atrofida sodir bo'layotgan zo'ravonlikka befarq qaray olmaydi. Biroq uning eng katta fojiasi – insoniylikka zid harakatlarni oldindan anglasa-da, ularning oldini olish imkoniyati cheklanganida namoyon bo'ladi. Oradan ko'p o'tmay Mixail va uning hamfikrlari rejalashtirgan portlash sodir bo'lib, Ubaydullaning rafiqasi Ekaterina Pavlovna hamda bir necha begunoh inson halok bo'ladi. Shu tariqa, qahramonning shaxsiy fojiasi uning zo'ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatini yanada kuchaytiradi.

Qissada Ubaydulla Xo'jaevning jadidlik harakatiga qo'shilishi va uning ijtimoiy-ma'rifiy qarashlari shakllanishi ham bosqichma-bosqich tasvirlanadi. Saratovda huquq sohasida tahsil olishi, L.N.Tolstoy bilan xat yozishmalari, Turkistonning ilg'or ziyolilaridan biri Abdurahid qori Abduraufoqoriev bilan uchrashuvi va fikr almashuvi uning dunyoqarashi rivojida muhim omil sifatida talqin qilinadi. Ubaydulla Xo'jaevning keyingi faoliyatining asosiy maqsadi millatni g'aflat va jaholatdan uyg'otish, xalqning huquqiy va ma'rifiy ongini oshirish, milliy taraqqiyot uchun zarur ijtimoiy muhitni shakllantirishdan iborat bo'ladi.

Qissada Ubaydulla Xo'jaevning jadidlik qarashlari Toshkent muhitidagi ilg'or ziyolilar bilan munosabatlari orqali ham ochib beriladi. Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Toshpo'latbek Nurbo'tabekov, To'lagan Xo'jamiyrov –Tavallo, Muhammad Poshshaxo'jaev, Komilbek Norbekov, Rahim Inog'omov kabi ma'rifatparvarlar bilan muloqot va hamkorlik uning ijtimoiy-siyosiy faoliyatining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etgani badiiy voqealar orqali ifodalanadi. 1914 yil 4 aprelda Ubaydulla Xo'jaev bosh muharrirligida "Sadoi Turkiston" gazetasining birinchi soni nashr etiladi. Gazetaning paydo bo'lishi milliy matbuot tarixida muhim voqea sifatida tasvirlanadi. Shu munosabat bilan bog'da tashkil etilgan saylda Munavvar qori Abdurashidxonov, Rauf Muzaffarov, Komilbek va Karimbek Norbekovlar, Xolid Said, Shokirjon Rahimiy, Cho'lpon, No'shiravon Yovushev, Ubaydulla va Bashirulla Xo'jaevlar hamda boshqa ziyolilar ishtirok etadilar. Bu epizod orqali muallif jadid ziyolilarining o'zaro hamjihatligi va milliy matbuot orqali jamiyatni uyg'otishga bo'lgan intilishini ko'rsatadi. Biroq jadidlarning ma'rifiy va milliy taraqqiyotga qaratilgan faoliyati mustamlaka ma'muriyati tomonidan xavf sifatida baholanadi. Rossiya maxfiy siyosiy politsiyasining Turkiston rayon muhofaza bo'limi Ubaydulla Xo'jaev va uning atrofidagi ziyolilarni muntazam kuzatib boradi. Ular haqida "Ko'lanka", "Siyob" kabi taxalluslar bilan ichki ishlar idoralariga maxfiy ma'lumotlar yuboriladi. Shu tariqa, qissada jadidlarning ma'rifiy faoliyati bilan mustamlaka ma'muriyatining siyosiy nazorati o'rtasidagi ziddiyat ham yoritiladi.

Qissaning yakuniy qismi Ubaydulla Xo'jaev hayotining fojiali davrini qamrab oladi. 1938 yil 20 fevralda u hibsga olinadi va "Ittihodi taraqqiy" yashirin partiyasi rahbarining ingliz razvedkasi bilan aloqasi borligi haqidagi ayblovlar asosida, ya'ni ishchi-dehqon hokimiyatini ag'darishga qaratilgan kontrrevolyutsion faoliyatda ayblanib, oliy jazoga hukm qilinadi.

Asardagi eng kuchli dramatik nuqtalardan biri Ubaydulla Xo'jaevning yillar davomida tanishi bo'lgan Mixail Efremov bilan so'nggi uchrashuvidir. Ilgarigi anarxist Mixail keyinchalik sovet hokimiyati tomoniga o'tib, "proletar hukumati"ni barpo etish jarayonlarida faol ishtirok etgan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Uning Ubaydulladan "Nega bu yo'lni tanlading?" deb so'rashi qahramonning butun hayoti, e'tiqodi va tanlagan yo'li haqidagi umumlalashtiruvchi savolga aylanadi.

Ubaydullaning javobi esa uning hayotiy idealini aniq ifodalaydi: "Yurtni, elni ozod ko'rmoq orzusi. Erkin yashash orzusi..." [3,61]. Ushbu fikr qahramon obrazining g'oyaviy mohiyatini belgilaydi.

Uning hayotidagi huquqiy faoliyat, ma'rifiy harakat, milliy matbuot, jadid ziyolilari bilan hamkorlik va siyosiy faollikning barchasi bir maqsad – yurt va millatni ozod, ma'rifatli hamda erkin ko'rish orzusiga birlashadi. Shu nuqtai nazardan, Abduqayum Yo'ldoshev "Jadid" qissasida Ubaydulla Xo'jaev obrazini oddiy tarixiy shaxs sifatida emas, balki milliy uyg'onish g'oyasining badiiy timsoli sifatida yaratadi.

Qissa Ubaydulla Xo'jaevning o'limidan ellik yildan ortiq vaqt o'tib, 1989 yil 31 iyulda to'liq oqlangani haqidagi ma'lumot bilan yakunlanadi. Bu yakuniy fakt asarning g'oyaviy mazmunini yanada kuchaytiradi: tarixiy haqiqatni vaqtincha siyosiy ta'qiblar bilan yo'q qilib bo'lmaydi. Millat ozodligi, ma'rifat va adolat yo'lida xizmat qilgan insonlarning g'oyalari vaqt o'tishi bilan yanada ravshan namoyon bo'ladi.

Yozuvchi Nurali Qobul o'zining "Qodiriy qalbi, qismati va qadriyati" tarixiy essesda Abdulla Qodiriyning fojiali taqdirini yoritishdan avval uzoq va yaqin o'tmishimizda yashab, turli siyosiy-ijtimoiy ziddiyatlar ta'sirida og'ir qismatga duch kelgan bir qator mashhur tarixiy shaxslar hayotiga murojaat qiladi. Jumladan, Sulton Ulug'bek, Gavharshodbegim, Umarshayx Mirzo, Humoyunshoh, Haydar ibn Kovus, Jaloliddin Manguberdi kabi tarixiy shaxslar hayotidagi fojiali voqealar esga olinadi. Muallif ushbu tarixiy misollar orqali hokimiyat uchun kurash, ichki siyosiy ziddiyatlar, shaxsiy manfaatlarning ustuvor qo'yilishi va siyosiy beqarorlik kabi omillar inson taqdiriga qanday ta'sir ko'rsatganini ko'rsatishga intiladi.

Shu ma'noda, muallif Abdulla Qodiriyning taqdirini ham faqat uning shaxsiy hayoti yoki ijodiy faoliyati doirasida emas, balki XX asrning 30-yillaridagi siyosiy muhit va qatag'onlar tarixi bilan bog'liq holda talqin qiladi. Qodiriyning 1937 yilda hibsga olinishi va 1938 yilda qatl etilishi uning shaxsiy fojiasi bo'lib qolmasdan, totalitar siyosiy tizim sharoitida milliy ziyolilarga nisbatan amalga oshirilgan ommaviy siyosiy qatag'onlarning yorqin misollaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

N.Qobulning "Men nechun ustoz Abdulla Qodiriy hazratlarining yo'sinlarida gapni moziydan boshladim?" [4,56], – degan savolining o'zi ham muayyan ijodiy kontseptsiyani anglatadi. O'tmishga murojaat qilish bu yerda zamonaviy voqelikdan qochish emas, aksincha, uni chuqurroq anglash usulidir.

Abdulla Qodiriy o'zining tarixiy-ijtimoiy qarashlarini badiiy asarlari orqali ifodalashga intilgan ijodkorlardan biri edi. U "O'tgan kunlar" romanini bir necha yil davomida yaratdi. Biroq asar yozib tugallanganidan keyin ham ma'lum vaqt nashr etilmay qoldi. Bu holat o'sha davrda tarixiy mavzularga va milliy tafakkurni aks ettiruvchi adabiy asarlarga nisbatan mavjud mafkuraviy munosabatni o'rganish nuqtai nazaridan ahamiyatlidir. Muallif shunga o'xshash holatlar keyingi davrlarda ham kuzatilganligini Pirmqul Qodirovning Bobur hayoti va Temuriylar davriga bag'ishlangan "Yulduzli tunlar" romani ham nashr jarayonida jiddiy to'siqlarga duch kelganligini, o'zining "Temuriylar epopeyasi" turkumiga kiruvchi asarlari ham uzoq yillar davomida nashrdan chetda qolganligini ochiqdan-ochiq yozish orqali sovet davrida tarixiy xotirani badiiy adabiyot orqali tiklashga intilish bilan mavjud mafkuraviy nazorat o'rtasida ziddiyat bo'lganini ko'rsatadi.

Demak, Abdulla Qodiriy, Pirmqul Qodirov va boshqa ijodkorlar asarlarining nashr jarayonida duch kelgan to'siqlarini faqat adabiy jarayondagi oddiy kechikishlar sifatida emas, balki muayyan davrdagi mafkuraviy muhit va tarixiy xotiraga munosabat bilan bog'liq holda o'rganish mumkin. Tarixni anglash, uni erkin tadqiq qilish va undan xulosa chiqarish imkoniyati mavjud bo'lgan jamiyatda o'tmish fojialarini takrorlamaslik uchun muhim intellektual va ma'naviy asos shakllanadi.

Tarixiy essede Abdulla Qodiriyga qarshi matbuotda muntazam ravishda tanqidiy va ayblov xarakteridagi maqola hamda fel'etonlar e'lon qilinib, yozuvchining ijodiy va jamoatchilikdagi obro'siga

The Peerian Journal

Open Access | Peer Reviewed

Volume 55 June 2026

Website: www.peerianjournal.com

ISSN (E): 2788-0303

Email: editor@peerianjournal.com

putur etkazishga urinishlar qilinganligi, bunday kompaniya keyinchalik uni siyosiy ta'qib qilish uchun ma'naviy-psixologik zamin yaratganligi ta'kidlab o'tiladi. Tarixiy essada Qodiriyning diniy e'tiqodiga munosabati bilan bog'liq savollarga bergan javoblari ham uning shaxsiy e'tiqodidan voz kechmaganini ko'rsatuvchi dalil sifatida talqin qilinadi.

Repressiyalar oqibati esa faqat ta'qib qilingan shaxsning taqdiri bilan cheklanmadi. Oila a'zolarini bir-biridan voz kechishga majburlash, "siyosiy ishonchsiz" deb topilgan qarindoshlaridan tonganlik haqida bayonot berish, ota-bobo nomi va familiyasidan voz kechish kabi holatlar jamiyatda qo'rquv va ijtimoiy ishonchsizlikni kuchaytirdi. Shu tariqa, siyosiy repressiya shaxsga nisbatan jazo vositasidan kengroq ijtimoiy nazorat mexanizmiga aylandi. Biroq Abdulla Qodiriy jismolan yo'q qilish uning adabiy merosini yo'q qila olmadi. Aksincha, 1956 yilda rasmiy oqlanganidan keyin uning ijodi qayta baholana boshladi. Qodiriy asarlarining qayta nashr qilinishi va adabiy merosining ilmiy o'rganilishi uning milliy adabiyot tarixidagi o'rnini tikladi.

Muallif essede Qodiriyning farzandi Habibulla Qodiriy taqdiri ham qatag'onning jazo bilan cheklanmaganini ko'rsatadi. "Xalq dushmani" deb tamg'alangan shaxsning oila a'zolari ham siyosiy ishonchsizlik muhitida yashashga majbur bo'lgan, surgun va cheklovlariga duch kelgan. Demak, repressiv siyosat shaxsni jazolash bilan birga uning oilasi va avlodlariga ham ta'sir qiluvchi ijtimoiy mexanizmga aylangan.

Abdulla Qodiriyning fojiali taqdiri uning ma'naviy pozitsiyasini yanada yaqqol namoyon etadi. U siyosiy bosim va ta'qiblarga qaramay, o'zini oqlash yoki boshqalarni ayblash yo'lidan bormadi. Muallif bu holatni uning shaxsiy e'tiqodi, vijdon va adolat tamoyillariga sodiqligi bilan izohlab beradi.

Qoraqalpoq yozuvchisi Kengesbay Karimovning "Qozi Maulik va Seyfulg'abit" ("Jadidlar qissasi") [5] XX asr boshlarida Qoraqalpoq jamiyatida kechgan milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik va jadidchilik harakati tarixini badiiy yoritishga bag'ishlangan muhim asarlardan biridir. Asarda o'z davrining ilg'or fikrli, ilm-ma'rifatga intilgan ziyolilari – Qozi Maulik va Seyfulg'abit Majitovning hayoti, ijtimoiy-ma'rifiy faoliyati, adabiy merosi, shuningdek, ularning murakkab va fojiali taqdirlari qalamga olinadi.

Qissada tarixiy shaxslar taqdiri muayyan tarixiy-ijtimoiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda tasvirlanadi. Qozi Maulik obrazi eski diniy ta'lim va kitobiy tilni yaxshi bilgan, ayni paytda yangi davr nafasini his eta olgan ma'rifatli ziyoli sifatida gavdalanadi. Uning dunyoqarashida an'anaviy ilm bilan zamonaviy bilim o'rtasidagi o'ziga xos uyg'unlik ko'rinadi. Shu jihatdan Qozi Maulik obrazi o'tish davri ziyolisining tipik vakili sifatida ahamiyat kasb etadi. Qozi Maulikning hayoti otasi Bekmuhammad qozining vafotidan keyin Chimboy shahriga qozilikka tayinlanishi bilan yangi bosqichga ko'tariladi. Bu davr Rossiya imperiyasi hukmronligi ostidagi ijtimoiy-siyosiy sharoit bilan bog'liq edi. Amudaryoning o'ng sohilidagi boshqaruv tizimi imperiya qonun-qoidalari asosida olib borilgani asarda tarixiy voqelik sifatida aks ettiriladi.

Muallif Qozi Maulik taqdiri orqali o'sha davrdagi xalq hayotining og'ir va ziddiyatli manzaralarini ham ko'rsatadi. Xususan, 1912 yillarda bir necha yil davom etgan, xalq xotirasida "oq qopchiq" nomi bilan saqlangan ocharchilik hamda 1916 yilgi "mardikor" voqealari qoraqalpoq xalqining tarixidagi og'ir sinovlar sifatida tilga olinadi. Qozi Maulik ana shu fojiali voqealarning bevosita guvohi bo'ladi. Qahramonning ma'rifatparvarlik faoliyati, ayniqsa, Chimboyda katta kitob do'koni ochishi bilan yanada yaqqol namoyon bo'ladi. O'sha davrda mahalliy matbaa va tipografiyalarning etishmasligi xalqning kitobga bo'lgan ehtiyojini qondirishda jiddiy to'siq edi. Qozi Maulik xalq dostonlari va boshqa asarlarni qo'lda ko'chirtirib, ko'paytirib, kitobxonlarga yetkazishga harakat qiladi. Bu faoliyat

uni oddiy kitob savdogari emas, balki xalqning ma'naviy-ma'rifiy ehtiyojini anglagan ziyoli sifatida ko'rsatadi.

Qozi Maulikning bolalik va yoshlik davri ham uning keyingi dunyoqarashi shakllanishida muhim ahamiyatga ega. U savdo karvonlari orqali olib kelingan "G'arib oshiq", "Yusuf-Ahmad", "Shohnoma" kabi dostonlar bilan yaqindan tanishadi. Bu asarlar uning adabiy didi va xalq og'zaki ijodiga qiziqishining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan. Qissada XIX asr oxirlarida Chimboy bozorlarining Markaziy Osiyo va boshqa hududlar bilan savdo-madaniy aloqalari ham yoritiladi. Buxoro, Xiva, Samarqand tomonlaridan Amudaryo orqali savdogarlar kelib, turli mollar qatori kitoblarni ham olib kelgani qayd etiladi. Toshkent, Samarqand, Qohira, Istanbul kabi shaharlarda bosilgan kitoblar bilan bir qatorda Qozon shahrida nashr etilgan kitoblar ham tuya karvonlari va Orol orqali o'lkaga yetib kelgan. Bu ma'lumotlar o'sha davr qoraqalpoq jamiyatida kitob va matbaa madaniyatining shakllanish jarayonini tasavvur qilish imkonini beradi.

Qissadagi ikkinchi markaziy qahramon – Seyfulg'abit Majitov ham o'z davrining bilimli va ilg'or fikrli ziyolisi sifatida tasvirlangan. U arab, tatar, qoraqalpoq va rus tillarini yaxshi bilgan, xalq ta'limi va madaniyati rivojiga katta ahamiyat bergan ma'rifatparvar shaxsdir. Seyfulg'abitning taqdiri Qoraqalpoq diyoridagi milliy-ma'rifiy muhit bilan chambarchas bog'liq. U Qozon guberniyasi Archa o'lkasidagi Urtam qishlog'idan bo'lib, millati tatar edi. Otasi Abduraqib dindor kishi bo'lgan. Rossiya imperiyasi tasarrufidagi hududlarda rus tilida ta'lim beruvchi maktablarning ochilishiga nisbatan uning munosabati ehtiyotkor bo'lgan. Shu sababli Seyfulg'abit dastlab Oqto'baga, keyin esa Qoraqalpoq hududidagi Talliq volostiga ko'chib keladi. Uning mahalliy tilni o'zlashtirishi, qoraqalpoq xalqi bilan yaqin munosabat o'rnatishi va shu muhitga singib ketishi uning keyingi ijtimoiy-ma'rifiy faoliyati uchun muhim zamin yaratadi. Shu tariqa Seyfulg'abit milliy chegaralardan ustun turgan ma'rifatparvarlik g'oyalarini o'zida mujassam etgan ziyoli sifatida namoyon bo'ladi.

Qissada Qozi Maulikning Sapura taxallusli shoirdan uch marta topishmoqli maktub olishi muhim badiiy vosita sifatida qo'llaniladi. Ushbu maktublarda ilm, bilim, ma'rifat masalalari ko'tariladi. Qozi Maulik maktublarning muallifini Qo'ng'iro't tomonlarida tilni nihoyatda yaxshi bilgan, xalq orasida tanilgan Seyfulg'abit Majitov bo'lishi mumkin, deb taxmin qiladi. Bu epizod ikki ziyolining g'oyaviy yaqinligini ochishga xizmat qiladi. Ular turli muhitda shakllangan bo'lsa-da, xalqning ma'naviy yuksalishi uchun ilm va ta'lim zarurligi masalasida bir nuqtada birlashadilar. Demak, qissada Qozi Maulik va Seyfulg'abit shaxslari faqat tarixiy obraz sifatida emas, balki ma'rifatparvarlik g'oyasining ikki turli ko'rinishini ifodalovchi qahramonlar sifatida ham ahamiyatlidir.

Qozi Maulik eski diniy bilim, kitobiy til va xalq adabiyoti an'alarini yaxshi bilgan ziyoli sifatida namoyon bo'lsa, Seyfulg'abit zamonaviy bilimlarga, tillarga va yangi ta'lim usullariga kengroq murojaat qilgan ma'rifatparvar sifatida ko'rinadi. Shu jihatdan ular obrazida an'ana va yangilikning o'zaro uyg'unligi kuzatiladi.

Seyfulg'abitning amaliy faoliyati uning ma'rifatparvarlik qarashlari quruq da'vatdan iborat emasligini ko'rsatadi. U 1925 yilda "Alifbo" va "Egedalar savodi" kabi o'quv qo'llanmalarini yozib, nashr ettiradi. Bu asarlar xalq ta'limi tarixida muhim ahamiyatga ega bo'lgan ilk amaliy qadamlar sifatida baholanishi mumkin. Seyfulg'abitning ijodiy faoliyati faqat darsliklar yaratish bilan cheklanmaydi. U she'rlar va piyesalar ham yozadi. Demak, uning ijodida ta'lim, axloq, ma'rifat, inson kamoloti kabi didaktik g'oyalar yetakchilik qiladi. Bu jihat uni jadid adabiyotining ma'rifiy yo'nalishi bilan yaqinlashtiradi.

Qissada tarixiy voqealar shaxsiy taqdirlardan ajratib tasvirlanmaydi. Aksincha, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarning inson hayotiga ta'siri ikki qahramon taqdiri orqali ochib beriladi. 1917-yilgi inqilobdan keyin yangi siyosiy tuzumning o'rnatilishi bilan Qoraqalpoq hududlarida ham yangi boshqaruv organlari tashkil etiladi. Chimboy, Qo'ng'iro't, Nukus va Xo'jaylida revkomlar faoliyati yo'lga qo'yiladi. Yangi idoralarga savodli, bilimli kishilar zarur bo'ladi. Sayful'abit ana shu jarayonda davlat va jamoat ishlariga jalb etiladi. Biroq yangi tuzum dastlab ma'rifatparvar ziyolilarga ehtiyoj sezgan bo'lsa-da, keyinchalik siyosiy muhit keskinlashishi natijasida aynan shu ziyolilar ta'qib ob'ektiga aylanadi. Bu tarixiy paradoks qissaning fojiaiy pafosini belgilaydi: xalqni savodli qilish va jamiyatni taraqqiy ettirishga umr bag'ishlagan insonlar keyinchalik "xalq dushmani" sifatida ta'qib qilinadi.

Qozi Maulik ham yangi sharoitda Chimboy rayon ijroiya qo'mitasida kotiblik vazifasida ishlaydi. U siyosiy kurashlarga aralashmay, asosan hisob-kitob, ish yuritish va hujjatlarni tartibga solish bilan shug'ullanadi. Biroq uning savodli, diniy ilmga ega va ulamolar avlodiga mansubligi shubha uchun asos qilib olinadi. 1928-yilda Taxtakop'irda yuz bergan harakat bahonasida Qozi Maulik ta'qibga uchraydi. Xavfni sezgan qahramon bir kechada oilasi bilan mol-mulkini eshakka ortib, daryoning narigi sohiliga – turkmanlar orasiga qochib ketadi. Bu voqea siyosiy qatag'onning inson hayotini qanday izdan chiqarganini juda ta'sirchan ko'rsatadi.

Qissaning eng ta'sirchan jihatlaridan biri Qozi Maulik va Seyful'abit taqdirining fojiali yakunlanishidir. Qozi Maulik uzoq yillar ta'qib va quvg'inda yashab, ijodiy muhitdan uzilib qoladi. Oradan ko'p yillar o'tib, ilmiy muassasa rahbari Najim Dauqoraevning izlashi va taklifi bilan tug'ilgan yurtiga qaytadi. Biroq quvg'in va ayriliqlar uning nafaqat hayotiga, balki ijodiy ruhiyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatgan edi. Muallif uning holatini ijodiy qanotlari qayrilgan, ruhan toliqqan inson sifatida tasvirlaydi. Bu holat shaxsiy fojia bilan birga butun bir avlod ziyolilarining taqdirini ifodalovchi ramziy ma'noga ega.

Qozi Maulik yurtiga qaytganidan keyin ko'p o'tmay vafot etadi. Uning hayotidagi quvg'in, ayriliq va ijoddan uzilishlar uning taqdirini belgilagan asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Seyful'abit Majitovning taqdiri esa yanada fojiali tus oladi. U gazetada mas'ul kotib bo'lib ishlayotgan paytda uning maqolalaridan siyosiy "xatolar" qidiriladi. Yashirin tsenzura va ma'muriy bosim uni ta'qib ostiga oladi. Boshqa faoliyatidan ham ayb izlanib, tergov ishlari olib boriladi. U dastlab aybsizligiga ishonadi. Chunki unga qo'yilayotgan ayblarning mohiyatini tushunmaydi va jinoyat qilmaganiga ishonch bilan qaraydi. Ammo qamoq va tergovning uzoqqa cho'zilishi, ruhiy va jismoniy bosim, uning keksaligi oxir-oqibat fojia bilan yakunlanadi. U qamoqxonada pechdan qulab vafot etadi.

Shunday qilib, o'z davrining bilimli, ma'rifatparvar va xalq manfaati uchun xizmat qilgan ikki ziyolisi – Qozi Maulik va Seyful'abit – o'zlari umid bog'lagan yangi tuzumning siyosiy ta'qiblariga uchraydi. Asardagi asosiy fojiaiy ziddiyat ham shunda: xalqni ma'rifatga yetaklashga harakat qilgan ziyolilar keyinchalik siyosiy gumon va qatag'on qurboniga aylanadi.

XULOSA. Jadidlarning hayotiga bag'ishlangan badiiy asarlarning ahamiyati shundaki, ular tarixiy shaxslarni quruq raqam va faktlar orqali emas, balki inson sifatida tasavvur qilishimizga yordam beradi. Ularning qalbidagi Vatan muhabbati, xalq kelajagi uchun qayg'urishi, qiyinchilik va tazyiqlarga qaramay o'z e'tiqodidan qaytmagani o'quvchida katta taassurot qoldiradi.

Xulosa qilib aytganda, jadidlar millatimizning uyg'onishi uchun kurashgan buyuk fidoyilardir. Ularning hayoti qanchalik mashaqqatli va fojiali bo'lmasin, qoldirgan ma'naviy merosi abadiydir.

The Peerian Journal

Open Access | Peer Reviewed

Volume 55 June 2026

Website: www.peerianjournal.com

ISSN (E): 2788-0303

Email: editor@peerianjournal.com

Shuning uchun jadidlar haqida badiiy asarlarni o'qish, ularning hayoti va ijodini o'rganish – o'z tariximizni anglash va kelajak oldidagi mas'uliyatimizni his etish demakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ражабова Д. Мустақиллик даври жадидушунослигининг асосий хусусиятлари // XX аср ўзбек адабиёти масалалари. – Тошкент: “Фан”, 2012.
2. <https://tavorix.islamonline.uz/> Дамир Сатторов. Жадидларнинг ғоявий асослари, ютуқ ва хатолари
3. Абдуқаюм Йўлдошев. Жадид // “Шарқ юлдузи”, №11, 2020.
4. Нурали Қобул. Қодирий қалби, қисмати ва қадрияти. // “Шарқ юлдузи”, №9, 2021.
5. Каримов К. Қазы Маўлик ҳам Сейфулғабит (Жадидлар қиссаси) – Нукус: “Жети ықлым”, 2025.